

УДК 130.2

Яковець І. О.

Черкаський державний технологічний
університет

МОРФОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ КУЛЬТУРИ

Яковець І. О. Морфологічна модель культури. Розглядаючи феномен музею з позиції культурологічного підходу та морфологію музейності, в статті досліджено поняття «морфологія культури». Проаналізовано концепцію структурування культури на повсякденну і спеціалізовану, а також функціональні блоки культури і канали трансляції соціально значущої інформації між повсякденною і спеціалізованою культурами. Запропоновано у теоретичному і графічному вигляді морфологічну модель сфери культури, представлену через форми здійснення життєдіяльності людини, що модифікована з урахуванням проектною (культура художньо-проектного мислення; проектування матеріальних об'єктів; проектування графічних об'єктів, web- і медіа-дизайн; комп'ютерного проектування, моделювання і програмування; культури дизайну процесів) та екологічної (культура екологічного мислення та свідомості; зберігання й економії матеріалів, природних та енергетичних ресурсів; утилізації твердих побутових відходів; збереження, розвитку та примноження навколишньої культури; культура регулювання демографічної ситуації) складових.

Ключові слова: музей, культура, культурологія, морфологія, проектування, екологія, структура, модель.

Яковець І. А. Морфологическая модель культуры. Рассматривая феномен музея с позиции культурологического подхода и морфологию музейности, в статье исследовано понятие «морфология культуры». Проанализированы концепции структурирования культуры на обыденную и специализированную, а также функциональные блоки культуры и каналы трансляции социально значимой информации между обыденной и специализированной культурами. Предложено в теоретическом и графическом виде морфологическую модель сферы культуры, представленную через формы осуществления жизнедеятельности человека, модифицированную с учетом проектной (культура художественно-проектного мышления; проектирования материальных объектов; проектирования графических объектов, web- и медиа-дизайн; компьютерного проектирования, моделирования и программирования; культура дизайна процессов) и экологической (культура экологического мышления и сознания; хранения и экономии материалов, природных и энергетических ресурсов; утилизации твердых бытовых отходов; сохранения, развития и примножения окружающей культуры; культура регулирования демографической ситуации) составляющих.

Ключевые слова: музей, культура, культурология, морфология, проектирование, экология, структура, модель.

Yakovets I. Morphological model of culture. Background. On the basis of modern cultural paradigmatic underlies a new understanding of the role of culture as a whole, its morphological structure, new forms of its existence and functioning. **Culturology** adopted as a Meta science, integrating achievements of various social and human sciences. **Objectives.** Explore the existing concepts of morphological model of culture and propose a modified scheme model based on design and environmental components. **Methods.** Approaches: combined, systematic, terminological, and morphological; methods: abstraction, analysis, synthesis and classification. **Results.** Modified morphological model of culture based on design and environmental components in theory and graphics is submitted. **Conclusions.** Presented classification is not final and needs further development. But the classification of morphological structure of culture that is proposed, taking into account social, cultural, communicational changes and technical informational achievements of society, greatly expands the traditional fixed notion about the nature of the phenomenon of culture.

Keywords: museum, culture, culturology, morphology, designing, ecology, structure, model.

Постановка проблеми. Актуальність. Сучасна культурологічна парадигматика, що нині утверджується в системі гуманітарних та соціальних наук, вносить значний потенціал в дослідження музейної проблематики. В її основі лежить нове розуміння ролі культури як цілісності, її морфологічної структури, появи нових форм її існування і функціонування, що обумовлено світоглядними зрушеннями, переглядом ієрархії областей наукового знання і місця в ній культурології.

В рамках актуального проблемного поля культурологія утверджується як метанаука, що інтегрує досягнення різних соціально-гуманітарних дисциплін. Культурологічне знання стає базисним у вивченні феноменів культури, в тому числі музею, що знаходить вираз у формулюванні в рамках культурології соціально та культурно значимих проблем, формуванні культурологічного, мистецтвознавчого та музеєзнавчого мислення; зміні свідомості, психології, ставлення людей до культури в цілому і до музею зокрема, зростанні інтересу суспільства до їх проблем. Культурологічний аналіз забезпечує критичне осмислення процесів творчого освоєння культурно-історичної спадщини, спадкоємність культурних традицій, визначає масштабність розуміння музейної проблематики.

Розглядаючи феномен музею з позиції культурологічного підходу та морфологію музейності у ХХІ ст., логічним буде висвітлення складових морфологічної моделі культури з урахуванням соціокультурних змін та техніко-інформаційних досягнень суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами. Напрямок дослідження проведено відповідно до плану науково-дослідної роботи Черкаського державного технологічного університету. Робота виконана в рамках реалізації Постанови Кабінету міністрів України № 37 від 20.01.1997 «Про першочергові заходи щодо розвитку національної

системи дизайну та ергономіки і впровадження їх досягнень у промисловому комплексі, об'єктах житлової, виробничої і соціально-культурної сфер».

Мега статті — дослідити існуючі концепції морфологічної моделі культури та запропонувати модифіковану схему моделі з урахуванням проектною та екологічної складових.

Виклад основних матеріалів дослідження. Як відомо, музеї несуть на собі відбиток суспільства, в якому існують (К. Хадсон). В основі морфологічної будови лежить ідея, згідно з якою *музейність* як потреба зафіксувати, зберегти різноманітні прояви культури виявляється практично у всіх сферах соціальної та культурної практики.

Морфологія музейності пов'язана з виділенням тих сфер життя людини, які можуть бути представлені в матеріальних пам'ятках (об'єктах) — музеаліях і надалі зафіксовані шляхом виділення цих пам'ятників з контексту утилітарного використання. Їх актуалізація демонструє наявність на певному етапі розвитку людини (людства) прагнення зафіксувати важливу сторону повсякденної або спеціалізованої культури.

Далі перейдемо до характеристики поняття «*морфологія культури*» як до вчення про внутрішню структуру культури, її організаційно-функціональну будову, що дозволяє найбільш ефективно досліджувати феномен музейності. **Морфологія культури**, за А. Я. Флієром, являє собою розділ культурології, присвячений структурному аналізу культури як соціальному феномену, вивченню закономірностей побудови і процесів формоутворення культурних явищ [4].

За твердженням Е. А. Орлової, **морфологія культури** — розділ наук про культуру (культурології соціально-наукового напрямку), в рамках якого вивчаються форми і будова окремих артефактів та їх об'єднань (патернів, культурних конфігурацій) в синхронному та діахронному плані їх існування, закономірності будови та процеси формоутворення штучних об'єктів. В генералізованому розумінні — це вивчення будови штучного середовища існування людини у зв'язку з реалізацією фундаментальних форм життєдіяльності [2].

Зазначимо, що саме морфологічний підхід дозволяє будувати моделі культури. Форми культури при цьому виявляються на основі визначення культури, прийнятої в обраному методологічному підході. Тоді можна говорити про систему понять культури, прийнятих у конкретному дослідженні, а також про системні властивості виділених в культурі компонентів.

Відповідно до проведеного аналізу джерел, існують різні напрямки дослідження морфологічності культури, а саме: *історичний*, що аналізує динаміку культурних форм і конфігурацій в історичному аспекті; *генетичний*, що розглядає виникнення, становлення і розвиток культурних форм; *мікродинамічний*, дослідження якого зводяться до динаміки культурних форм в межах життя трьох поколінь (безпосередня трансляція культурної інформації);

структурно-функціональний, що вивчає принципи і форми організації культурних об'єктів та процесів відповідно до потреб, інтересів і запитів членів суспільства, а також *технологічний*, предметом якого є розподіл культурного потенціалу у фізичному і соціокультурному просторі і часі.

У своєму дослідженні морфології культури ми відштовхуємося від розробленої ще у ХІХ ст. філософами-еволюціоністами концепції структурування культури на *повсякденну (або непрофесійну)* і *спеціалізовану (або професійну)* і вибудованої на цій основі вже в наші дні теорії Е. А. Орлової, яка диференціює культуру на *функціональні блоки* та відслідковує *канали трансляції* соціально значущої інформації між повсякденною і спеціалізованою культурами.

Доцільність поділу культури на повсякденну і спеціалізовану полягає в тому, що основні функції людської життєдіяльності виникали в надрах повсякденної культури, але згодом виділялися в спеціалізовані професії, освоєння яких було вже практично неможливим без спеціальної професійної освіти, на чому власне і будується спеціалізована культура [4: 175]. Разом з тим, основні функції всіх сфер культури продовжують існувати паралельно, але в різних сферах життя індивіда.

Зазначимо, що буденна культура, яка іноді отожднюється з повсякденною культурою, несе в собі історично мінливий досвід відтворення життя людей. *Елементами структури повсякденної культури* називають культуру навколишнього середовища, культуру побуту, культуру підтримки і відтворення життєвого циклу людини. У зміст *повсякденної культури* входять: тип поселення, техніка і засоби спілкування, поведінка, їжа, одяг, житло, доведення, цінності сім'ї, спілкування, організація дозвілля і відпочинку, художня творчість, буденне мислення та інші.

В свою чергу, *професійна (або спеціалізована)* культура особистості являє собою результат спільних зусиль суспільства та індивіда. Соціокультурні інститути покликані формувати механізми залучення молоді до необхідних суспільству професій, забезпечуючи рівень життя і статус професіоналам. Професійно зайняті люди складають соціально-професійну піраміду суспільства, стрункість і стійкість якої обумовлена широкою основою і тісним зв'язком між шарами. Стимулювання поведінки професіонала всередині піраміди дозволяє суспільству підтримувати стійкість і динамічність культури в цілому, а соціокультурні потрясіння, зазвичай, взаємопов'язані із соціально-професійною деградацією.

Відомий культуролог, професор А. Я. Флієр у співпраці з Н. Г. Полтавцевою, розвиваючи концепцію, запропоновану Е. А. Орловою (де присутні тільки три перших блоки), виділяють шість основних блоків форм здійснення людської життєдіяльності, що представлені наступними галузями соціальної практики:

1) культура соціальної організації і регулювання, у сферу якої входять спеціалізовані і неспеціалізовані сфери життєдіяльності (господарська

культура (на спеціалізованому рівні — економіка, торгівля, фінанси; на буденному рівні — домашнє і присадибнє господарство); правова культура (спеціалізована — право, юриспруденція, система охорони громадського порядку та регулювання правових відносин; буденна — мораль, моральність, громадська думка); політична культура (спеціалізована — державна політика, ідеологія, управлінська робота, військова і поліцейська справа; буденна — міжособистісні відносини між людьми у сфері приватної взаємодії));

2) культура пізнання і рефлексії світу, людини і міжособистісних відносин, (філософська культура (спеціалізована — праці фахівців-філософів та богословів; буденна — повсякденний здоровий глузд, народна мудрість); наукова культура (спеціалізована — професійна наука; буденна — повсякденні раціональні знання про світ, побутова логіка соціальної життєдіяльності); релігійна культура (спеціалізована — релігійні вчення, конфесії та деномінації, езотерика; буденна — містика, побутова магія, різноманітні прояви язичницьких агавізмів минулого, забобони, прикмети, гадання, віра в «космічний розум» тощо); художня культура (спеціалізована — побудоване на спеціальній освіті професійне мистецтво; буденна — побутове, «саморозважальне» мистецтво, художня самодіяльність, а також різні види імітаційно-ігрової діяльності тощо));

3) культура соціальної комунікації, накопичення, зберігання і трансляції інформації: (культура міжособистісних інформаційних контактів (реально існує тільки в повсякденній формі); культура масової інформації (спеціалізована — професійні ЗМІ, реклама, суспільні зв'язки; буденна — чутки, плітки тощо); інформаційно-кумулятивна культура (спеціалізована — система музеїв, бібліотек, архівів, електронних банків інформації тощо; буденна — звичаї, ритуали, традиції, вірування, легенди тощо); культура трансляції між поколіннями соціального досвіду, культурної компетенції і знань (спеціалізована — система середньої та вищої освіти, спеціальних установ дошкільного виховання, клубів та гуртків за інтересами та ін. інституцій соціалізації та інкультурації особистості; буденна — система домашнього виховання, «дворові» компанії, повсякденне соціальне спілкування, а також повсякденні традиції, звичаї тощо));

4) культура фізичної і психічної реабілітації та рекреації людини: (культура підтримки і відновлення здоров'я (спеціалізована — медицина і система санаторно-лікувального обслуговування; буденна — самолікування, знахарство тощо); культура фізичного розвитку (спеціалізована — професійний спорт і альпінізм; буденна — фізкультура, масовий спортивний туризм, культуризм, аеробіка тощо); культура відновлення енергобалансу людини (система і структура харчування, сон і відпочинок; чіткий поділ на спеціалізовану та повсякденну складові тут важко провести); культура психічної рекреації та реабілітації людини (спеціалізована — система організованого дозвілля, культурного

туризму, будинків відпочинку, клубів та інших засобів релаксації; буденна — неорганізовані форми дозвілля, алкоголізм, наркоманія тощо));

5) культура народження і смерті: (сексуальна культура (з точки зору вирішення завдань продовження роду існує тільки у повсякденних формах); культура пологів та виходжування дитини (спеціалізована — при активній медичній участі та буденна — без такого); культура приготування до смерті та оздоблення небіжчика (має місце тільки в повсякденній формі); культура прощання, поховання і поминання (має спеціалізований характер тільки за участю церкви або яких-небудь офіційних структур; без їх участі є буденною));

6) культура злочину і покарання: (культура порушень законів (її спеціалізованість або буденність залежать переважно від рівня професіоналізму злочинця); культура порушень звичаїв і моралі (як правило, тільки буденна); культура дізнання (тільки спеціалізована); культура покарання (спеціалізований або буденний характер залежать від інстанції, яка реалізує покарання).

На думку авторів наведеної моделі культури, не має сумнівів у тому, що така складна і багаторівнева морфологічна структура культури склалася не відразу, а формувалася поступово, по мірі розвитку форм діяльності й соціальної структури суспільства і, мабуть, буде ще доповнюватися і заглиблюватися в міру розвитку науки [4].

У підтвердження справедливого прогнозу науковців, автором даного дослідження пропонується розширення розглянутої вище морфологічної структури культури за рахунок включення до її складу ще двох блоків форм здійснення людської життєдіяльності (культурних модусів), що є актуальними на сьогоднішній день і активно розвиваються, а саме проектної культури та екологічної культури. Зупинимось детальніше на кожній з них.

Феномен **проектної культури** в процесі її генезису та теоретичного осмислення в останній третині ХХ ст. докладно викладено в роботах В. Ф. Сидоренка. Філософське обґрунтування цілого ряду питань проектної культури знайшли відображення в дослідженнях М. С. Кагана, К. М. Кантора та ін. З позиції системного підходу до художньої культури і проектної діяльності, розробленого в працях Д. Азрікан, О. Генісаретського, В. Глазичева, Е. Григор'єва, М. С. Кагана, В. Сидоренка, отримали осмислення принципи взаємодії архітектури і дизайну, комплексне проектування середовищних об'єктів, а також обґрунтована залежність естетичної цінності дизайн-об'єктів від орієнтації на ціннісні структури способу життя.

У зв'язку з посиленням світоглядної, технологічної сторони цілого ряду професій соціально-культурної, соціально-педагогічної та культурологічної спрямованості, поняття **«проектна культура»** стало одним з основних понять наукового міждисциплінарного апарату і набуло поширення в сучасній науці. Використовуючись у контексті різних наук, цей термін наповнюється тим чи іншим

змістом, відповідним характером досліджень. Однак, базовою основою виступає осмислення феномену проектної культури як універсальної категорії сучасного мислення, уявлення про проектування як універсального типу діяльності; в середині 1980-х років це поняття стає одним з найважливіших типологічних ознак культури, смисловим центром нової концептуалізації в теорії дизайну [3].

Звертаючись до морфологічної моделі культури, виділимо побутові та професійні складові **проектної культури**: *культура художньо-проектного мислення* (спеціалізована — інтенсивне й свідоме використання набутої здатності до універсального художнього, логічного і понятійного мислення; накладення норм традиційного художнього мислення на норми проектного мислення; екологічна компонента проектного процесу; буденна — індивідуальні естетичне і художнє сприйняття, уява, фантазія, здатність логічно мислити); *культура проектування матеріальних об'єктів* (спеціалізована — побудоване на спеціальній освіті професійне проектування побутової техніки, виробничого та побутового обладнання, меблів, посуду, транспортних засобів, інженерних пристроїв та споруд, костюму, аксесуарів, тканин, унікальних об'єктів промислового вироблення, малих архітектурних форм тощо; буденна — кустарне без спеціальної освіти виготовлення об'єктів повсякденного вжитку, меблів, одягу, *hand-made* тощо); *культура проектування об'єктів середовища* (спеціалізована — побудоване на спеціальній освіті професійне проектування архітектури, ландшафту, інтер'єрів, світловий та виставковий дизайн, колористика і суперграфіка тощо; буденна — побудовані на непрофесійній основі об'єкти середовища, графіті тощо); *культура проектування графічних об'єктів, web- і медіа-дизайн; культура комп'ютерного проектування, моделювання і програмування* (спеціалізована — побудоване на спеціальній освіті професійне проектування товарних знаків, візуальної ідентифікації та комунікації, поліграфічної продукції, web-сайтів, медіа-продукції тощо; буденна — побудовані на непрофесійній основі рекламні продукти, сайти, поліграфічна продукція тощо); *культура дизайну процесів* (спеціалізована — побудоване на спеціальній освіті професійне проектування церемоній, презентацій, виступів, телепрограм, образу особистості, дизайн-програм тощо; буденна — стихійні свята, вуличні виступи, демонстрації тощо).

Зазначимо, що сучасний тип проектної культури актуалізує звернення до теми значущості регіональних проблем, специфіки розвитку проектної культури регіонів (О. В. Генісаретський, К. А. Кондратьєва, Г. Г. Курьєрова, В. Ф. Сидоренко та ін.); активно проходить процес формування нового явища в проектній культурі, основний пафос якого полягає в його *культурно-екологічній спрямованості*, що прагне вирішити протиріччя типу «інтернаціонально-національне», «традиції-інновації», «специфічне-універсальне». Досліджуючи проблему екологічного підходу

до дизайн-проекування, доктор мистецтвознавства, професор К. А. Кондратьєва акцентує увагу на культурологічному підході в дизайні, суть якого виражається в максимально уважній побудові відносин з тією накопиченою традицією у відповідній культурі, яка визначається етнічним і національним контекстом [1].

Саме вирішення екологічних проблем актуалізує середовищна парадигма дизайну, що є комплексною еколого-естетичною основою проектних рішень. Властиві екологічній свідомості установка на причетність, сприйняття себе як частини природного цілого, отождолення з ним, ставлення до середовища проживання людини з позицій гуманізму, емоційно-чуттєві переживання і особистісно-ціннісне сприйняття природного середовища складають ядро інтеграції **еколого-естетичного** підходу і **культурно-екологічного** підходу (спрямованого на збереження цінностей успадкованої культури, регіональної природної та історико-культурної спадщини), інакше кажучи **«екології культури»**. Питання про місце і роль етнокультурного фактора у посиленні гуманітарної функції дизайну розглядається К. А. Кондратьєвою в контексті екології культури. Використання унікального потенціалу етнокультурної та екологічної складової середовища дозволить, на думку автора, втілити ідею збереження, розвитку та примноження навколишньої культури.

Таким чином, спостерігаємо безпосередній зв'язок проектної культури з екологічною, зокрема, як з питань екологічного проектування предметно-просторового середовища життєдіяльності людини, так і з питань збереження культурних цінностей людства.

Повертаючись до морфологічної моделі сфери культури, представлені через форми здійснення життєдіяльності людини, сформулюємо складові блоку **«екологічна культура»**: *культура екологічного мислення та свідомості* (спеціалізована — екологічно виважений зразок підходу до проектування матеріальних об'єктів; державні програми екологічного розвитку окремих країн і регіонів; правова база; буденна — залежить від рівня культури екологічної свідомості індивіда); *культура зберігання і економії матеріалів, природних та енергетичних ресурсів* (спеціалізована — міжнародна координація у сфері охорони навколишнього середовища, система законів і організацій по захисту середовища, виробництво очисної техніки, урахування екологічних чинників при професійному проектуванні об'єктів, систем, простору; буденна — дбайливе ставлення до оточуючого середовища; формування екологічних переконань; раціональне використання електроенергії в домашніх умовах, особисте зберігання водних ресурсів, повітряного простору, лісу, ґрунту, тваринного та рослинного світу); *культура утилізації твердих побутових відходів* (спеціалізована — заводи з утилізації, переробні виробництва для вторинного використання; буденна — спалювання, закопування сміття тощо); *культура збереження, розвитку та примноження навколишньої*

Рис. Морфологічна модель культури

культури (спеціалізована — державні програми та правова база щодо розвитку установ культури; у сфері освіти формування професійної культури студентів та молоді в дискурсі культурно-екологічної концепції проектної культури; буденна — збереження існуючих культурних традицій, національних культур, етносів тощо); *культура регулювання демографічної ситуації* (з точки зору вирішення питань кількості народження дітей в кожній родині вирішується індивідуально тільки у повсякденних формах (за виключенням певних країн)).

Морфологічна модель сфери культури, модифікована з урахуванням проектної та екологічної складових, представлена через форми здійснення життєдіяльності людини, у графічному вигляді зображена на рисунку (структурування культури на повсякденну та професійну не показані).

Висновок. Таким чином, очевидним є те, що представлена класифікація не є остаточною і потребує подальшого розвитку; наприклад, недослідже-

ними в цьому плані є блоки психологічної, педагогічної, лінгвістичної культури та ін. Але і наведена класифікація морфологічної структури культури, що запропонована з урахуванням соціальних, культурних і комунікативних змін та техніко-інформаційних досягнень суспільства, нового розуміння ролі культури як цілісності, що обумовлено світоглядними змінами, значно розширює традиційні усталені уявлення про сутність такого явища як культура.

Напрямок подальших досліджень — дослідження музею як об'єкту міждисциплінарного мистецько-культурологічного дискурсу.

Література:

1. Кондратьєва К. А. Дизайн и экология культуры / К. А. Кондратьева — М., 2000. — 106 с.
2. Орлова Э. А. Культурология XX век. Энциклопедия. / Э. А. Орлова — М. — 1996.
3. Сидоренко В. Ф. Генезис проектной культуры и эстетика дизайнерского творчества: автореф. дис. ... д-ра искусствоведения / В. Ф. Сидоренко — М.: ВНИИТЭ, 1990.
4. Флиер А. Я. Культурология для культурологов / А. Я. Флиер — М., 2009. — 2-е изд., испр. и доп. — 706 с.